

fíor cheanúil ar a chéile agus dílis dá réir nó gur chuir an gruagach gránna an bás eatorra.

Bhí an píosa seo, sílim, ar an gcéad phíosa a cumadh tar éis bháis Mhíchíl agus tá sé brónach. Ní hionadh gur ghoill bás Mhíchíl go smior is go smúsach ar m'athair mar gur chaill sé mar adeir sé féin, cara dílis.

Solas síorraí agus suaimhneas na bhFlaitheas go raibh aige.

EAS

*An t-eas ba dheise dá bhfaca mé riamh
Is é ag sníomh síos an sliabh
Ba bhreá liom fanacht ag breathnú ar feadh an lae.
Ach bhí orm dul abhaile le haghaidh an lae.
Ba bhreá liom codladh ann ó oíche go hoíche.
Is mé ag breathnú ar an eas sin choíche,
Nuair a dhúiseoinn ar maidin, 'bheith ag éisteacht leis fós,
Is é ag déanamh torann mar pháistí i gclós.*

Aoife Ní Mhuirí, (10 mbliana)
Cré Dhubh.

GAIRMSCOIL CHOLM CILLE 1956

Grúpa scoláirí agus múinteoirí de chuid Ghairmscoil Cholm Cille 1956. Ina suí i lár chun tosaigh tá Mícheál Mac Aodha, an Príomh-Oide agus Beirmí Bhreathnach, Múinteoir Tís.

Ar chiumhais na coille

An tAth. Máirtín Ó Loideáin, O.C.D.

Ar chiumhais na coille i gceann thóir an pharáiste a rugadh mé agus mo mhuintir romham. Ansiúd a tháinig mé in inmhe. Ionad mar sin ar bhruach abhann, le taobh coille, ar cholbhú sléibhe, téann sé i gcionn ort i ngan fhios duit más óg nó aosta tú. Bhí bochtanas ann agus géar-chall agus anró — cá bhfuil an áit ón ngeal-chathair siar nach raibh amhlaidh an tráth úd? Ach bhí follántas ann — aer úr na farraige ag déanamh a bhealaigh chun an tsléibhe agus leoithne anuas ó na tamhnaí ag castáil air ag Aill na Groigh ag béal an dorais againn, nó sin mar a cheapas. Éalaíonn torann agus diamhaireacht as coill. Áit aduain í. An cruthú, an beo, agus an bás ag carraíocht agus ag coimhlint le chéile inti ó éirí go fuineadh gréine. Géagáin na gcrann ag lubarnaíl faoi threifid an dúlra a chuireann beocht agus bíogacht iontu ó phréimh go duilleog. Scréach scáfar na corr-éisce agus é ar a theitheadh ón madra crainn, tafann giortach an tsionnaigh ag mealladh chuige a chéile, meábhail na gcat fiáin a bhfuil scéin iontu le dúil sa gcreach a mbeidh a gcrúba ann gan mhoill — sin agus na céadta corr agus mothú eile a ghníós áit bheo aduain de choill agus a chuaigh go minic idir mé agus néal. Thuigeas go hóg nuair a bhíodh athrú aimsire air: an raibh ceo ar an abhainn nó ar an sliabh; an raibh tóchar an chlárín glórach doicheallach; an raibh an faoileán ag teannadh amach go hOgúil agus go Loch Coirib; an dtáinig tuirse ar an smólach agus an ndeachaigh sé fhéin agus an chéirseach ina dtost le duifeann nó go bhfillle grian agus teas arís?

Bhí an choill chéanna foircthe le seanchas. Ag Clais Ruaidí Sáibhéara a gearradh na crainnte a chuir ceann agus doirse ar chuid mhaith tithe i

gCois Fharraige tá céad bliain agus tuilleadh ó shin ann. Aisti freisin a tháinig ábhar conra sular déanadh ar Ghaillimh soir le ornáid agus prás a ghreamú de chaoil-leaba an mharbháin.

Chonaiceas muintir Inis Meáin gona mbróga úrleathair ag baint glúnta currach sa gcoill sin againne agus gan ionam ach malrach. Thagadh muintir Dhuibhlinn as Contae an Chláir — na Muimhnigh a tugadh orthu — ag baint maidí rámha téagaracha a bhéarfadh dúshlán an lae mhóir amach ó Cheann Bóirne idir an mór-thír agus Inis Oirthear. Gaeilge a chloisfinn acu sin fré chéile agus ag muintir Bhaile Uí bhFiacháin chomh maith tráth a dtagaidís go dtí Céibh an Spidéil; thagadh cheana corr-uair, ag ceannacht móna nó máithreach uan.

I bParáiste an Chnoic a baisteadh mé. Is ann a chuas faoi láimh an easpaig freisin. Sin a raibh de bhaint agam leis. Sa Spidéal a chuas ar scoil, ar Aifreann, ar aonach, agus eile. Ins na bailte fearainn thart air — ón gCré Dhubh soir, abair — a bhí cáirde m'óige. Abair go raibh leathchois liom thar abhainn soir, mé i mo chineál Rí Séamas le leath-chois gallda agus leath-chois Gaelach. Sin tomhais oraibh cén chois a bhain leis an taobh thiar?

Ar an Áth Lín agus ó theach pobail an Chnoic a déanadh gach corp ón taobh s'againne a chur faoin bhfód i gCré na Cille. Thiar ansiúd atáid ag fuireacht leis an Aiséirí gidh gur i sean-reilig Chill Éinde sa Spidéal a hadhlacadh mo shean mhuintir. Shiúileas anuas an Bhuaille Árd agus thar Chloch na Scíthe le mo shean-mháthair, coiscéim fhada na trócaire, in aois seacht mbliana dom.

As an gcoill mhór agus a bhfuil thart uirthi agus sa seanchas atá ag brúctaíl aníos astu a fuinneadh

agus a fáisceadh mise. Áit don smaointeoir, don mhanach, don fhile, don phéintéar, don té a bhfuil brú agus cantal an tsaoil dá chlipeadh, sea, coill.

Gabh ar do mharana inti nuair atá duairceas ag fáil an lámh in uachtar ort agus scaoil thart ar an gcúlraíd éagaoín chéasmhar agus ualach bróin an tsaoil. Ghnínn sin go minic agus mé go h-óg.

I mo ghasúr dom, fuairas léargas ar a lán — ar chruatan, ar ghanntan, agus ar chorráil an tsaoil. Chonaic mé uaisleacht na saoirse ag tráthú, agus d'easc ina háit aníos colg cásmhar an Chogaidh Chathardha. Ramhraigh sé sin agus rinne mísc. Thart orm bhí bainis Mheiriceá minic go leor. Chonaiceas an leonadh a thagann as an imirce. Thuas faoi scáth na gcrann labhraíodh lucht an tseanchais ar na daoine a thug an bád mór anonn go Boston orthu féin glúnta siar romhamsa. Bhíodh cluais le héisteacht orm. Bhí aois na Caillí Béara le ríomh agam dá dtiocfadh liom sin a dhéanamh. Áibhéil an ghasúir do mo shadhdadh, abair!

Thart ar dhá chéad bliain ó shin a plandáladh Coill Sheanna Mhóinín. Blácach na bhForbacha agus an Achréidh thart ar Bhaile Átha anRí agus Chill Tulaí a rinne é. Nós é sin a bhí ag na tiarnaí talún san am le barr slaicht a chur ar a ndúiche agus le scléip agus pléaráca agus aoibhneas a sholáthar dóibh fhéin agus dá gcineál. Cineál coimhlint a bhí ann do lucht an rachmais. Chualamar uilig caint ar 'Fhiach Sheáin Bhradaí (Bhradaigh)' agus plandóirí an Achréidh.

De réir mar tháinig ann don gcoill, lonnigh inti ainmhithe állta agus éanlaith a mbíodh fiach orthu — an sionnach, an cat crainn, an cleabhar, an naosc, an chearc fraoigh, an patraisc. An gadhar fiaigh a thug duine de na Blácaigh do mo shean-athair leis an sionnach a choinneál ón tsráid, rinne sé éacht agus céad de réir an tseanchais a chualas.

B'fhéidir nach ar fhiach amháin a bhí áird ag na tiarnaí. Thuas ag Cloch an Chaibidil, an taobh s'againne den eas, a chualas an scéal seo ó Mháirtín Sheáinín tá sé os cionn leath-chéad bliain ó shin. Nuala, ainm an chailín, í óg spéiriúil; díol rí de bhean inti. Chuir an Blácach óg sonrú inti agus thit i ngrá léi. Ní bhaineadh fera Éireann uaidh í. Thuig athair Nuala an crua-chás ina raibh sé fhéin agus ise ann — fadhb i gceann faidhbe ó thaobh creidimh agus eile. Rinne siad ar an sagart. Míníodh a cás — an bocht lag in aghaidh an té a bhí saibhir tréan. Chroch an tiarna an cailín leis ach gheall sise dá hathair dá mbeadh clann uirthi go mbaistfí sa greideamh gur dhe í fhéin iad. Ghéill an Blácach. Tháinig an chlann — mac. D'impigh sí faoi chéad go

mbaistfí é mar a gealladh di. Diúltaíodh dá hachainí. In aice Bhéal Átha na Sluaighe a bhí cónaí uirthi. Siúd amach sa scioból an mhaidin seo í. Chuir sí diallait ar cheann de na caiple fiaigh a bhí ann. Chuir sí fallaing uirthi fhéin agus cheangail an leanbh ar a droim. Rinne orthu go dtáinigedar ar an tsean-tsraíd. Tháinig athair Nuala amach: 'Seachain an bhfanfa anseo,' a deir sé. 'Beidh sé siúd i do dhiaidh. Cuirfear as seilbh mise — bánófar mé. Tiocfaidh sé crua orts a tíocht slán ach oiread. Fuirigh amach mar sin. Gheofar áit luí duit go maidin.' Fhad agus a bhí Nuala agus an leanbh ina luí siúd siar na comharsana gur thógadar bráca di in aice an locha. Obair na haon oíche a bhí ann — tógadh idir dhá sholas é, idir dul faoi agus éirí gréine — rud a bhí coitianta i dtús an chéid seo caite. Tógadh teach ar leac gan dushraith ar bith a ghléasadh — ní raibh gá leis san áit nach raibh ach scrath. Tá iarsma an bhráca sin ann fós, nó bhí. Eolas níor tugadh don mBlácach ariamh go dtáinig Nuala anoir. Aimsir buailíochta a bhí ann. O Bhealtaine go Samhain cuirfí eallach suas ar na tamhnaí. Ag freastal ar lucht buailíochta a bhíodh Nuala. Mar sin a thóg sí an mac ar an gcriathrach — ag cardáil, ag sníomh, ag cniotáil, ag déanamh maistre, agus ag fónamh ar chuile bhealach ar aos na gcladach. Tá ainm an locha ann go fóill — Loch Nuala. Tá iarsmaí na buailíochta le feiceál fós, na bánraí a tógadh ar na tamhnaí ó Ghleann an Fhia go Tulach na Síog thiar.

An choill sin a bhí ag béal an dorais againn, bhí abhainn mar theorainn léi agus doire eile taobh thoir den abhainn. Filleam arís ar Chloch an Chaibidil. Micilín Anna ag caint agus sinne ar fad bíogthaí ag éisteacht leis. 'Sa mbliain 1870,' a deir sé, 'a tharla an tuile mhór a scrios a raibh roimpi.' Bodachán trom a tháinig anuas ó na sléibhte, anuas ón gCnoc Raithní, ó na hArd-Doireadha, ó Shliabh an Aonaigh, ón droim taobh thiar díot, agus anuas amach ó Ogúil. Seachtain as éadan a chaith sé ag báisteach. Na fuarlaigh a tháinig réab siad rompu agus sceith thar na bruachanna síos síos go farraige. Bhí cuid mhaith tithe ó dheas de Aill na Groigh. Níor fágadh ach na fothraigh iontu. Chuala na Meiriceánaigh faoi agus cuireadh fios anonn ar an dream a bhí gan dídean. Chuaigh a raibh ann díobh go St. Paul agus Minneapolis. Taca an ama céanna a d'fhág na daoine na sean-bhallaí os cionn Sailethóna. Nuair a bhíos i mo shagart óg i Los Angeles fuairas glaoch ola chuig sean-bhean sa bparáiste. 'As Éirinn thú,' a deir sí. 'Sea,' a deirim féin. 'Tógadh mise i measc Éireannach i St. Paul' a deir sí, 'Na Connemaras a thugtaí orthu. Thréig siad

an talamh a bhronn Ard-Easpag Ireland orthu agus thug a n-aghaidh ar chúlshráideanna na cathrach. Tá a sliocht ann fós'. Nach fánach mar a thagann an stair leis an mbéalra úd sa gcoill! Minnesota faoi chomaoín sceithreadh na habhann agus an fhuarlaí mhóir.

Labhair mé ar ball beag ar Chlais Ruaidí Sáibhéara. Siar i dtuaidh uaidh, idir an Móinín Mór agus an Láthair Mhór tá an chloch agus an scailp rúnda, an chathair ghriobháin, ar chuir Pádraic Ó Loideáin poitín, agus nithe eile thairis i bhfolach inti tá os cionn céad bliain ó shin ann. Ag teacht go haois céille dom chualas gur sa scailp seo a d'fhág 'Liodáin' — sin é an t-ainm a tugtaí ar Phádraic Ó Loideáin — fear de mhuintir Oireachtaigh i bhfolach tar éis éalú dó-san as príosún Luimnigh. Bhí aimhreas air seo go raibh láimh eicint aige i mbás Lord Leitrim, an tíoránach a bhí mar thiarna talún ó Thír Chonaill anuas go Lónán. D'éalaigh an tOireachtach as Príosún Luimnigh le cabhair agus cuidiú na bhFíníní. Siar leis Bóthar an Churraigh go hÁth Cinn, trí Chunga, go dtí an Mám. Bhíodh áras samhraidh ag an Tiarna Liatroma ansiúd. Choinnigh na Fíníní súil air agus d'ardaigh leo é trasna na Coiribe thar Chaisleán na Circe go dtí muintir Mhons sa nGleann taobh thiar d'Uachtar Ard. Bean

de na Loideáin as Leamhchoill a bhí pósta ag Mons. As sin tugadh tígh Dháithí in Ogúil é. Chuaigh an Cleansach Mór — Seán Cleansa (Mac Fhlannchadha) — as Boluisce Uachtair — agus Éamonn Mhicil Mhaití as Boluisce Íochtair roimhe ansiúd agus thug síos go Seanna Mhóinín é chomh fada le 'Liodáin'. Ba é an 'Liodáin' seo Pádraic Ó Loideáin a bhunaigh an chéad chillín de na Fíníní i gCois Fharraige. Bhí ceathrar sa gkillín. Ón gcaint agus ón iomrá a chloisinn agus mé óg, táim cinnte go raibh Éamonn Mhicil Mhaitiú, a bhí pósta ag Siobhán, iníon le Liodáin, ar dhuine acu, an Cleansach Mór ar an triú duine; níor chuala mé ná níor ligeadh liom ariamh cérbh é an ceathrú fear. Beárna ar an mbéalra agus ar an stair atá ansin againn. Is iomaí sin beárna atá sa ngiodán sin le lónadh.

Tháinigas romham fhéin anois beag. D'fhág 'Liodáin' an tOireachtach i scailp an chathair ghriobháin ar labhraíos ar ball beag uirthi go maidin. Chuadar beirt ansin go Gaillimh ar dhá chapall diallaite agus siúd go Meiriceá an fear a raibh an dlí ar a bhonn. Ní raibh 'Liodáin' ach sa mbaile ar éigin i Seanna Mhóinín nuair siúd chuige duine den R.I.C. 'How is Red Fox, Lydon?' a fiafraíodh de. 'An Sionnach Rua' an t-ainm bréige a bhí ar chillín na bhFíníní san áit s'againne. Níor

Seán Ó Máirtín Teo.

Adhmadóireacht

Staighrí Fuinneoga Doirse

Cré Dhubh,
An Spidéal

Fón 83298

frítheadh amach ariamh an béal braite. Bíonn sé ann. Bhí a mhacsamhail ar an Dárág.

Siúd chun na coille arís mé. Bhíodh trácht na seacht mbaile uirthi ó Chnoc an Locha anuas, as Sliabh an Aonaigh freisin. Thagaidís as an bPéic, as Seanna Gharráin, agus as na bailte taobh thoir den abhainn. Ón taobh thiar, bhíodar ann as Boluisce, as Seanna Mhóinín, agus as Bothchúna aníos. Seanchas, comhlúadar, ól freisin, agus iasc úr: ceann nó chuile cheann acu sin dá dtabhairt ar aon fhód. Cuirfí filíocht cheolmhar bhinn-bhriathrach le Frainc 'ac Confhaola thuas údan faoi chaibidil ag lucht an tseanchais. Ó hUigínn as Cnoc ar Easair anoir ag taobhú leis, an Céideach as Seanna Gharráin ar an intinn chéanna. Is é an Céideach seo a d'aithris "Céadtach Mac Fhinn" d'Eoghan Ó Neachtain ón bPáirc i dtús an chéid seo sa gcaoi go gcuirfeadh Conradh na Gaeilge i gcló é. Rinneadh sin. Míicílín Anna gortach faoi mholadh ar ní ar bith nua; Mícheál Mac Suibhne a thaithnigh leis-sean agus Conchúr Táilliúr nó dream ab ársa fós. Caint thapaí aige. Chuir sé an Chraobh Rua, Cú Chulainn, Feardia, Méabh Chonnacht ina mbeo rómhat. Nó gheofa na Fianna dá mba mhian leat é: Conán Maol, Diarmaid Donn agus Gráinne, Oscar Áidh, agus Oisín a mhair ina ndiaidh. Shuíos go minic ansiúd ag Cloch an Chaibidil le hómós dó, na súile báite agam ann. Tchím uaim anois féin é. Fáth mo dhoilíosa nár bhailíos liom ach dias dearóil fánach as gort líonmhar saibhir na Gaeilge a bhí ag an nglún údan.

Chualas faoin scoil chois claidhe a bhí siar ó Chara Sheáinín sa Míinín Uisce. Duine de mhuintir Sheáin Rua a bhí i mbun na scoile seo. Laidin inti agus Gréigis agus Gaeilge bhlasta na bhfilí agus na láimhscríbhínní. Nár bhreá an deis a fuair muintir na mbailte thuas nuair nach raibh aon scoil eile níos gaire ná scoil Uí Dhónaill ins na Cnoic! Chonaic mé thall i New York ag atur nae a tháinig ar shliocht Sheáinín Sheáin Rua, ceann de na láimhscríbhínní ar baineadh úsáid aisti sa scoil údan.

Monuar, nach dtáinig liom an leabhar sin a thabhairt abhaile liom go hÉirinn anall! Ualach ar mo chroí go lá mo bháis í bheith uaim.

Cuireann caint ar Mheiriceá chun na coille arís mé. An truslóg a thóg Tom Bhrídeoige ón aill i lár na heasa soir go dtí an Choill Bheag, labhraíodh linn go minic ar an léim sin agus tugadh dúshlán dúinne a bhí óg. Loic an misneach orainn gidh gur shantaíos an truslóg chéanna a dhéanamh go minic. Ar lean an scafántacht anonn go Boston thú, a

Tom, ar an imirce duit? Nó ar briseadh le cúmha thú thall?

Cé a déarfadh go mbeadh Teach Mór an Mhuiréisigh agus an loscadh a déanadh air le linn an Chogaidh Chathardha scríofa in úir na coille thuas. I Chicago a chualas an scéal seo: fear as Dúiche Sheoigheach aniar, airsean agus ar fhear óg eile as ceantar Uachtair Aird a thit an crann an teach mór sa Spidéal a dhó.

Anuas na tamhnaí a tháinig siad. Chaill siad an *dynamite* sa nGarraí Nua siar ón gcoill. Fuair beirt ghasúr ar an mbaile — táid beo fós — an beartán míllteanach seo. Thugadar leo go dtí an teach s'againne é. Fuair m'athair greim air. Cuireadh thoir sa gcoill é; ní feasach mé beo cén áit. D'inis mise an taobh seo den scéal do fhear Dhúiche Sheoigheach thall in Illinois. Séard dúirt sé liom: 'Cé chás é ach gur chaitheamar trí lá ag tóraíocht an *dynamite* thuas i Seanna Mhóinín? Is é an trua nach raibh a fhios againn go raibh sé ar chóir shábhála'.

Bhí fúm na crainnte, an cineál crann atá inti a lua agus an léann a bhaineann leo. An aibitir Gaeilge sin atá againn, baineadh úsáid as san Ógham Chraobh. An litir 'A', cuir i gcás, sin é an crann úir nó ailm. D'fhás an crann sin soir uainn ag an gCara Bheag. Chuir sé ceann ar thithe agus ar sciobóil ar fud na mbailte. Bhíodh colm nó colúr ag neadú ann — éan tréitheach, chuir an Eaglais rómhat é mar chomhartha den Spiorad Naomh.

Beith an dara litir, crann mór láidir. 'Crann an Bhlácaigh' ba den adhmaid sin é. Is aoibhinn leis an iora rua agus leis an mada crainn dreapadh air agus lonnú in ascaill na mbrionglán tréan a sceitheann go dúshlánach amach as an gcabhair téagarach a bhíonn air.

An Coll: seasann sé san Ógham don litir 'C'. Is beag de a bhí sa gcoill s'againn. Bhí sé go farra bachall sa gCoill Bheag taobh thoir gona ualach cnó. Rinneadh scolb as agus is iomaí sin beart díobh a díoladh ar Mhargadh na Slat i nGaillimh.

Seasann 'D' sa nGaeilge don dair. Seo é Rí na Coille ó thaobh nirt agus spreacadh agus uaisleacht (tá a fhios againn gur tugadh rí na coille ar an gcuileann críon mar ábhar tine). Snoíodh é siar siar le linn na n-aimsir. Déanadh troscán ornáideach tí agus leabthan de go dtí tús an chéid seo caite. Ní raibh mainistir ná séipéal san Eoraip nach raibh ornáid snoíodóireacht dair san duaiscill agus san éardom ann. Gabh leat isteach in ard-eaglaisí móra na Fraince agus Shasana agus feicfir mar sheas obair ghreanta an tsaoir iontu, gan fabht, gan cruimh dá rodadh. Tá an choill úd foircthe le dair. Bhí meas ar

leith ort má síneadh do chorp sa gcaol-chonra dara. As dair a déanadh mainistir Naomh Bríd .i.gCill Dara. Lonnaigh an charróg, an seabhac, agus an chuach go haerach ar a bharr. Áit suímh don iolra féin a bhí ann mar gheall ar an teacht aniar a bhain de ón bpréamh aníos. B'aoibhinn liom leanacht orm ag trácht ar litreacha an aibitir Gaeilge agus na crainnte a bhí greamaithe dóibh...

Bhíodh na filí agus na sean iondúirí a tháinig romhainn in ann an lá ar rugadh nó ar éag duine a inseacht as na crainnte. Mar seo a d'inis Art Mac Cubhaigh lá éagtha Airt Uí Néill san Marbhna a chum sé air.

An coll faoi dhó agus an dair faoi thrí
Naoi mbliana seasca agus seacht mí
Aois an Rí dá ngéileann cách
go ndeachaigh Art Ó Néill i gcré i gconra chlár
Nó scríobh mar seo é:

$C + C + D + D + D + 69 = 200 + 1500 + 69 - 1769.$

Bhíodh Blácaí na bhForbacha go na giollaí, Giolla na leath-láimhe go h-áithrid, ag faire ar dhuine ar bith a raibh ualach slat ag dul go Geal-chathair soir aige. Cuirfí 'na leith gur ghoid sé ón Tiarna iad. Tugtaí suas go scioból an Tighe Mhoir ansin é go dtagadh an fhuil dhearg amach ar na másaí aige ón lasca agus ón léasa a tugadh dó.

Ar an mbaile againn bhí cúpla garraí ar chuireas spéis ar leith iontu i ngeall ar na h-ainmneacha a bhí orthu. Garraí Tom Shíomóin ceann acu. Cérbh é Tom Shíomóin? Cé as a dtáinig sé? Cá ndeachaigh sé? Chuireas ceist ar na sean iondúirí uilig. Míicín Anna arís a tháinig i gcabhair orm, nó a thug leide dom, sílim. 'Chuala tú, a stócaí, caint ar Eachdruim an Áir. Thoir ansiúd fágadh ar lár maithe agus mór-uaisle Chonnacht. Ramhraigh madra allta agus carróg agus gach uile bheithíoch agus éan chreiche dár cruthaíodh ar chorp na dtréanfhear ar déanadh éirleach orthu ar an bhfód chráite úd. Rinne a gcuid cnámha leasú ar chré an Acharéidh. Fágadh Flaitheartach Acha na nÍúr ann. A bhean féin a d'inis sin dúinn nuair a chonaic sí an each a bhí aige tagtha abhaile ón gCath, gan marcach air ach an Céideach a bhí mar ghiolla capall sa gCaisleán i ngreim srian ann. Idir scaladh cléibhe agus cúmha dúbhach cráite i ndiaidh an ghaiscí ba céilí dí d'fhág sí na focla briotacha seo san mbéalra:

Tá an Céideach ar fáil

An marcach ar lár

An Flaitheartach mo ghrá

Níor fhíll tú ón ár,

Ach tá an each ar an tsráid,

Thoir i nEachdruim a táir.

Ní fhíllfir go brách.

Tá mo chroí istigh réabtha

Go tréith-lag gan éifeacht

Mo shuíl gan léargas

M'anam 'na chaor-dubh

Buadhartha gan céad-searc,

An chlann seo ag éagcaoin

Ní thiocfa linn éalú

Ó Eachdruim go brách.

Ansiúd a stócaí tá Tom Shíomóin sin agat-sa agus go leor forránach lua láidir eile as na bólaí seo agus siar go Ceann Léime...

Chuir an chaint sin ag smaoiniú mé go minic le tuilleadh agus leath-chéad bliain. Chriog Eachdruim Connacht. Briseadh, brúghadh, bánaíodh é. Ó 1690 go 1750 siúd anoir thar Coirib ó dhá thaobh na Suca, na Coinceanainn, na Coisdealbhaí, Muintir Uí Chonchubhair agus a lán nach iad, agus rinneadh cónaí i gCois Fharraige agus bealaí Mhaigh Cuilinn. Sa mbliain 1746 a tháinig Muintir Choinceanainn anoir. Shocraíodar i mBothchúna ar dtús, ansin i Saillethúna agus thoir faoi dheire faoi na Blácaí i gCnocán an Bhodaí. Ba duine díobh mo shean-mháthair ó thaobh m'athar. Conchubharach a bhí sa tsean-mháthair eile a bhí agam (ó thaobh mo mháthar). Anuas as na hArd-Doireadh a tháinig a bunadh sise. Plandaileadh oirthear na Gaillimhe fré chéile. An boicín a thaobhaigh le Rí Liam in-áirde, agus an Gael bocht ar a theitheamh, siúncáí, sáruiithe ar chuile thaobh díot. Tógadh na "Tithe Móra" saoirseacha agus bhí an fiach mór ar siúl ag na Perrses agus na Blácaí agus a chineál ón tSionainn anoir. Ualach ar chroí gach Gael Eachdruim a mheabhrú dó. Ceo ar bith ach go raibh an fáidh againn a dúirt: "Is fánach iad eochracha tí móir". B'fhíor dó.

Níor baineadh féar ná fómhar i ndiaidh Eachdroma. Bhí na spealadóirí 'na leasú agus na buanaithe chomh maith. A gcuid mná lag lúbach le ocras agus cumha. Sin agat míniú an tsean fhocail: "fómhar na mban fann". Thug an píobaire faoi deara an t-uaigneas a bhí sa dúiche, ar na bánta, ins na goirt agus chum sé an fonn cráite úd: "Gol na mban san ár". Tháinig an ceol sin go Cois Fharraige agus an truaighbhéal agus an brón agus an céasadh croí a bhí ag coipeadh ann mheabhradar lá an léin a chuir as seilbh na mílte Gael.

Má chuireas ar a marana agus ag smaoineamh muintir an pharáiste leis na focla seo tá ríméad orm. Cuireadh chuile bhaile siar a bhfuil d'eolas fágtha

Ar lean ar lth. 15

Oíche Dé Domhnaigh (9/1/'81) i scoil Sailearna bhí cóisir do sheandaoine an cheantair.

Bhí cuid de na daoine an-sásta agus bhreathnaigh cuid acu sách "fed up".

Bhí Maitiú Ó Dillíun nó Matt Phádraicín ag baint gáire as gach duine.

DUMHACH NA LEANBH

Rinnín a thugadh na sean daoine air, agus fós féin is é a thugas daoine air. Tá an áit seo ar chladach Bhaile an Tí Mhóir. Creidim gur Rinnín a bhí ann, mar bhí sé i bhfad níos limistéirí ná mar atá sé faoi láthair gur tháinig oíche stoirmiúil agus farraige láidir a thug stiall mhór dó chun bealaigh idir conrachaí agus eile. Is dóigh gur páistí a cuirtí ann ó thús mar bhí sé cóngarach, mar nach raibh aon reilig eile ní ba ghóire ná an Spidéal nó Maoiris, freisin cuirtí daoine bochta agus a leithéidí ann. Cuireadh roinnt daoine fásta ann bliain an "Flu Mhóir" as na bailte thart timpeall.

Níl mórán eolais nó seanchais faoi le dhá chéad bliain ar chuma ar bith. Tá tobar beannaithe ann ar a dtugtar "Tobar Rí an Domhnaigh" air. Bhí muinín mhór ag daoine as. Chuala mé faoi bhean amháin a raibh buachaill beag aici a raibh drochshláinte aige. Thug a mháthair ann é lá. Nuair a bhí an turas déanta aici choisric sí an buachaill le huisce an tobair. Thosaigh an t-uisce sa tobar ag fiuchadh. Ghlac máthair an bhuachalla leis gur comhartha a bhí ann nach raibh aon bhiseach i ndán dó. "Teara uait abhaile a mhaicín" ar sise "agus toil Dé go ndéantar". An bhean fhéin a d'inis an scéal do mo mháthair-se. Dúirt sí gur bean chreidmheach a bhí sa mbean chéanna. Níor mhair an buachaill i bhfad ina dhiaidh sin.

Choisric Séiplíneach arbh ainm dó an tAthair Levell, a bhí sa bparóiste uair, an reilig seo. Ní raibh clái ná fál uirthi ariamh agus cead ag beithigh agus eile siúl ina mullach ach ní bheidh sé le rá feasta a bhuíochas sin do bhaill fo-Choiste an Chumainn Fhorbartha. Tá sconsa anois ar an reilig agus beidh cóir iontach acu uirthi ó thaobh na farraige de. Cóir dúshlánach a sheasas in aghaidh farraige láidir. Is creidiúint dóibh é. Tá moladh mór ag dul dóibh as ucht a ndúthrachta agus a gcuid saothair, ag bailiú airgid agus eile. Go gcúití Dia leo é. Ní bheidh cur isteach níos mó ag taça ar an reilig nó ar na mairbh bhochta atá ag fanacht leis an tsíoraíocht ann, ní bheidh sin, ach ologón na dtonn agus screachaíl na bhfaoileán agus éanlaith eile an chladaigh agus na farraige.

Peadar Ó Máille

Ar lean ó lth. 11

ann ar phár. Thiocfadh linn ansin leabhrán a thiomsú a mbeadh stair agus seanchas an cheantair ann. Cloisfí faoi bhainis agus faoi thóramh, faoin gceardaí agus an spailpín, faoi ainneir na gciabhfholt agus an buachaillín aerach . . . faoi na céadta rud atá ag dul ó chuimhne. An bhfuilimid ró-mhall? An bhfuil an orlach dheireannach den choinneal loiscithe?

AN BLÁTH AGUS AN BHÓ

*Tá an ghaoth ag séideadh is tá mé fuar
Tá an bháisteach ag titim is tá mé fliuch
Tá an ghrian ag scalladh is tá mé te
Tá an sioc ar an talamh is tá mé ag reo.*

*Tá bó i mo gharraí-se ag ithe mo chairde
Tá féileacán ina shuí ar mo cheann
Tá an bhó ag teacht níos gaire
Is tá mé ag guí nach n-íosfaidh sí mé.*

*Is bláth beag mise is tá mé scanraithe go maith
Tá an bhó mhór ag druidim le mo thaobh
Is tá súil agam nach n-íosfaidh sí mé
Mar a d'ith sí mo chairde go léir.*

Niamh Ní Eidhin, Baile Ard, An Spidéal.

Aois: 12

AN OÍCHE

*Bíonn an oíche dorcha
Is bíonn an oíche ciúin
Cloisim na taibhsí amuigh
Is iad corraithe ag an ngaoth*

*Tá an ghaoth ag séideadh
Amuigh sna crainn
Is ag feadaíl
Timpeall an tí*

*Tá an ghealach ag damhsa
Is na scamaill ag rith
Ach tá mise i mo chodladh
Is mé ag brionglóidigh faoi.*

Niamh Ní Eidhin, Baile Ard, An Spidéal.